

*Božo Novak**

Conquered, but never Put Down

Croatian Journalism in 2008

Summary

The concentration of the media market restricts the pluralisation of the media and opinions, and these are significant components for the functioning of the democracy. The next danger is the narrow-minded thinking about categories of profit and lucrativeness. It influences the editorial policy because it becomes the basic criterion about what is and what is not acceptable. In those relations the main power is based on the possibility of hiding, covering and public inexistence. That's why we record the loss of autonomy of professional journalists as compared to the employers. It's the place where a great part of the complex game with media manipulation is played. Obviously, the solution is not to complain and criticize the profit. We have to admit that the audience of the media users is changing nowadays. The journalism is changing, too. The solution is not to look for the social responsibility of the journalists, but of the owners as well. The solution can be found only if they look for it together, following democracy and the development of new media profile, which finds the profit in truth, prosperity and social responsibility. The way out of this trap is to look for business models which will correspond to the time and the community. Commercials will be more valuable if they appear in the context of credibility and seriousness of a particular medium.

Key Words: Media, Market, Owners, Editors, Journalists, Democracy

* The author is a doyen of Croatian journalism

*Božo Novak**

Pokoravano, ali nikad pokoreno

Hrvatsko novinarstvo 2008. godine

Sažetak

Koncentracija medijskog tržišta ograničava pluralizaciju medija i mišljenja, a one su bitne sastavnice za funkcioniranje demokracije. Sljedeća je opasnost isključivo razmišljanje u kategorijama profita i isplativosti. To utječe i na uredničku politiku, jer postaje osnovni sud o tome što prolazi, a što ne. U tim relacijama osnovna moć temelji se u mogućnosti skrivanja, prikrivanja i javnog nepostojanja. Zato se registrira gubljenje autonomije profesionalnih novinara u odnosu prema poslodavcima. Tu se odigrava velik dio složene igre medijskim manipulacijama. Jasno, izlaz nije u jadikovanju i kritici profita. Moramo priznati da se danas mijenja publika korisnika medija. I novinarstvo se mijenja. Izlaz je možda i u tome da ne tražimo samo društvenu odgovornost novinara, nego i vlasnika. Izlaz može biti samo ako zajedno traže rješenja na smjeru demokracije i razvoja novog profila medija, koji profit nalazi u istini, blagostanju i društvenoj odgovornosti. Izlaz iz ove klopke jest tražiti poslovne modele koji će odgovarati vremenu i zajednici. U njima će i reklamna poruka više vrijediti ako se pojavljuje u okolišu vjerodostojnosti i ozbiljnosti pojedinog medija.

Ključne riječi: Mediji, tržište, vlasnici, urednici, novinari, demokracija

* Autor je dojen hrvatskog novinarstva

U dramatičnom izvješću na 49. redovitoj godišnjoj skupštini Hrvatskog novinarskog društva o stanju hrvatskog novinarstva u 2008.godini, održanoj 28. studenoga u Opatiji, predsjednik Društva Zdenko Duka upozorio je na mnoge grube pritiske i napade na novinare. A ti pritisci kretali su se u rasponu od verbalnih prijetnji, uključujući prijetnje smrću, do fizičkih napada i pokušaja ubojstva novinara. Na kraju, prijetnje ubojstvom novinarima su se i ostvarile. Ubijen je jedan novinar i jedan medijski djelatnik. Toliki teški napadi na novinare u jednoj godini u mirnodopskim uvjetima, u povijesti hrvatskog novinarstva, rijetko su se događali.

Prijetnje, "koje su, prema ocjeni Europske federacije novinara, postale uobičajene u Hrvatskoj" imale su i okrutne završetke. Prijetnjama smrću bili su izloženi komentator *Jutarnjeg lista* Drago Hedl i *Globusov* komentator Hrvoje Appelt; fizički su napadnuti novinari Danijel Bank, Filip Brale i Marina Fran. Dušana Miljuša, novinara *Jutarnjeg lista*, pokušali su ubiti, brutalno ga pretukavši. Prvi, neuspjao pokušaj ubojstva organiziran je na suvlasnika i komentatora *Nacionala* Ivu Pukanića. A teror nad novinarima, koji je postao uobičajena hrvatska stvarnost, kulminirao je kad su u atentatu ubijeni on i šef marketinga istog lista Niko Franić. Dogodila su se tako i prva ubojstva novinara i medijskog djelatnika u samostalnoj Republici Hrvatskoj.

Predsjednik HND-a komentirao je ovaj dio svojeg izvješća gorkom napomenom, da državna tijela koja su plaćena za sigurnost građana, pa tako i novinara, posebice na zaštiti ustavnog poretka, nisu pronašla egzekutore, a pogotovo ne nalogodavce napada i ubojstva novinara. Novinari su napadani i ubijani kada su pisali o onome što hrvatska javnost treba znati, a i zbog onoga o čemu su planirali pisati. Nijedno političko ni državno tijelo nije napade na novinare tretiralo i kao napad na ustavni poredak zemlje i pokušaj da se posredno uvede cenzura u zemlji. To je uočio, međutim, Odbor za zaštitu novinara iz New Yorka, koji je s pravom, uz osudu ubojstva Pukanića i Franića, istaknuo kako je „ovaj zločin okrutna cenzura najgore vrste“. Zbog svega navedenog Hrvatsko novinarsko društvo donijelo je pravu odluku, da objavi Bijelu knjigu o fizičkim napadima na novinare u razdoblju od uspostave višestranačja i neovisne Hrvatske, od početka devedesetih godina. Šteta da Bijela knjiga nije dobila i potrebitu pozornost u hrvatskim političkim krugovima i hrvatskoj javnosti. No, za to još nije kasno.

Sudjelujući u raspravi o Izvješću predsjednika Društva i opširnoj raspravi o toj temi, hrvatsku medijsku situaciju komentirao sam riječima:

“Od pokretanja Gajevih novina 1835. do dana današnjeg nije lako bilo biti hrvatskim novinarom. Ali, najgore je biti pokoreni novinar.“

A i danas neka nova i skrivena središta moći žele pokoriti novinare, zastrašujući ih i prisiljavajući na samocenzuru.

Zabrinjava posebice neučinkovitost istražnih tijela da se pronađu i kazne počinitelji, a još više sklonost zaboravu državnih i političkih struktura o tim zbivanjima. Naime, koliko se na jednoj strani radi o zaštiti novinara koji obavljaju svoju važnu društvenu zadaću, na drugoj se radi također o pokušaju nametanja novih oblika cenzure. A, Ustavom je građanima zajamčen slobodan protok informacija, bez kojega hrvatski građani ne mogu u pravoj mjeri razmišljati, birati i odlučivati o svojim interesima i sudbini Hrvatske.

Na oba skupa čula su se dramatična upozorenja o suvremenim pokušajima pokoravanja hrvatskoga novinarstva. Na skupu sam kondenzirao povijesno iskustvo hrvatskoga novinarstva u otporu pokušajima pokoravanja. Rekao sam i kako su im se novinari odupirali, i na kraju pobjeđivali. Uvijek spremni da se plati cijena. Poticaj se uvijek svodio na jedno. Bolje se odupirati i boriti, nego biti pokoren, jer tada novinarstvo gubi svrhu i smisao postojanja, a novinari profesionalno dostojanstvo. Kao pojedinci su ranjivi, ali kao organizirana i čvrsta profesija sposobni su oduprijeti se. U toj borbi trebaju tražiti i nalaziti saveznike. Prvenstveno u organiziranoj javnosti.

Pokušaji pokoravanja novinara i manipulacija tiskom postoje od početaka hrvatskog novinarstva. Postoje i postojat će. Mijenjali su se samo oblici i središta moći, koji su to pokušavali, a katkad, nakratko bilo je i uspjeha. Vrijedno ih se prisjetiti, jer mogu i današnjim novim naraštajima novinara koristiti, da se ne obeshrabre te da se snalaze i u svojem vremenu.

Vlast je uvijek silom regulirala medije

Od početka suvremene komunikacije, započete Gutenbergovim pronalaskom tiskarskog stroja, svugdje gdje se primjenjivao, uplitaio se u odnose koji su poticali ili zabrinjavali čovjeka. Tijekom svoje duge upotrebe tiskarski stroj, tiskajući knjige i novine, služio je Crkvi, državi, strankama na vlasti, promicanju gospodarstva, ali istodobno i svim revolucijama duha. Engleski filozof Francis Bacon (1561.-1626.) neće bez razloga izum tiskarskog stroja usporediti s otkrićem kompasa i baruta. On smatra da su ta tri otkrića „izmijenila izgled i bit cijelog svijeta“.

Početak suvremene komunikacije dočekan je stoga s oduševljenjem, jer se činilo da ne prijeti onima koji su u to vrijeme držali sve poluge društvene moći. Ali, s vremenom se pokazalo da tisak postaje snažan glas i počinje dovoditi u sumnju njihove odluke. Vlast se počela služiti silom reguliranja. Tako se rodila prethodna cenzura. Tko se nije pridržavao, bio je kažnjen zabranom tiskanja, izopćenjem i zatvorom. Borba protiv cenzure postat će od tog vremena i početak borbe za građanske slobode u kojima su sloboda misli i tiska, posebice borba za slobodan protok informacija bili također program i osnovna poluga svih građanskih revolucija u Europi i SAD-u.

Tvorci moderne građanske Hrvatske, hrvatski preporoditelji s početka XIX. stoljeća, spajali su borbu za suvremenu Hrvatsku s borbom za slobodu misli i slobodom tiska. Najveća prepreka na tome putu bila im je bečka cenzura, koja je, prema povijesnim izvorima, uvedena u Hrvatsku 1787., dvije godine prije velike Francuske revolucije. Put do pojave prvih hrvatskim jezikom i duhom integrativnih političkih Gajevih novina – *Novina horvatskih* i *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* 1835. godine bio je nekoliko godina ometan bečkom cenzurom, koja nije bila sklona da i Hrvati u Monarhiji tiskaju svoje novine. Beč je imao svoj tjednik 1703., a bilo je dopušteno tiskati novine i Mađarima, a Srbima na ćirilici u Beču. Cenzura je bila prevladana potporom Zagrebačkog biskupskog konzistorija te izravnom intervencijom Gaja na Dvoru u Beču. Tamo su konačno odlučili: „Kad mogu Mađari tiskati novine, zašto to ne bi mogli i Hrvati.“ Osnovno iskustvo hrvatskih preporoditelja i poruka njihovih nastojanja jest da se cenzura sprečava jedino naporom duha i borbom. No, tim prvim uspjesima cenzura nije nestala, samo je bila potisnuta. O onome što se pisalo, brinuli su se sustavno državni cenzori u Beču i Zagrebu.

Od pojave Gajevih novina najistaknutiji borac protiv bečke cenzure je Ivan Kukuljević Sakcinski. Njegove priloge u Gajevim novinama 1842. cenzura ne dopušta objaviti, jer je tražio da se „materinji jezik uvede u javni život“, zahtijevao je „samostalnu hrvatsku vladu“ te zastupao ideju da nam „nema spasenja dok se ne pokažemo u Hrvatskoj ko Horvati.“ Zbog toga mu je prijetio zatvor, no usprkos svemu godinu dana poslije, 11. travnja 1843., u Velikom spravištu Zagrebačke županije prvi je hrabro napao bečku cenzuru, a nakon mjesec dana, 2. svibnja, u Hrvatskom saboru, u kojem se nije govorilo hrvatski, održao je, nakon mnogo vremena, prvi govor na hrvatskome jeziku.

O revolucionarnim zbivanjima u proljeće 1848. u Europi, pa i u Habsburškoj Monarhiji, bečka cenzura zaustavila je svaki protok informacija. Bez obzira na nju, u Zagrebu je aktivnostima Kukuljevića, grofa Janka Draškovića i Amboza, baruna Vrancycaniya – Dobrinovića (Gaj je u Beču) sazivan Veliki narodni zbor, koji proglašava Zahtijevanja naroda u 30 točaka. Tim dokumentom moderna građanska Hrvatska izlazi na javnu pozornicu. U Zahtijevanjima pod brojem 9 traži se, prvi put u Hrvatskoj, „slobodu štampe, vjere, učenja i govora“. Zahtijevanja je pročitao Kukuljević. Tako je i u Hrvatskoj s kašnjenjem od 76 godina od Švedske i Virginije u Americi, proklamirana i nakratko uvedena sloboda tiska i u Hrvatskoj. Cenzura je bila ukinuta, a novine su se mogle tiskati bez odobrenja vlasti. To je povoljno utjecalo na pojavu mnogih, duhom i jezikom hrvatskih listova u svim hrvatskim zemljama, osim u Istri, Rijeci, Baranji i Međimurju. Desetak listova koji su u tom vremenu bili pokrenuti u Hrvatskoj, bili su među najslobodnijim i najradikalnijim u Europi.

Ta je sloboda kratko trajala, ali draži i potreba za slobodnim tiskom i slobodnim protokom informacija nužnim za napredak Hrvatske prema demokraciji, blagostanju i državnosti nikada nije zaboravljena ni ugašena.

Zakon restriktivniji od austrijskog

Kada je nakon slomljene revolucije vlast u Beču bila ponovno uspostavljena, nad tiskom i novinstvom uvedena je kontrola. Sada se to radi Zakonom o štampi. Za Austriju je donesen već 13. ožujka 1849. Ali, hrvatski zakon, koji je stupio na snagu poslije, bio je restriktivniji. Novo u tim zakonima jest da je izravna cenzura zamućena novčanim kaznama.

Zakoni o tisku imaju obilježja svojeg doba i razvoja kapitalizma u Monarhiji. Kapital postaje preduvjet za tiskanje novina. A profit bitan poticaj. Novčane kazne slijede zatvorske. Zatvorske kazne za tiskovne delikte u Hrvatskoj strože su od austrijskih. Dok austrijski zakon za sve delikte predviđa samo novčane kazne, osim za uvredu vladara, u Hrvatskoj se za opće tiskovne delikte dobiva šest mjeseci do deset godina zatvora. Slijedi desetogodišnje razdoblje tzv. Bachova apsolutizma, u kojem je bila ugušena svaka novinarska i publicistička djelatnost u Hrvatskoj. Na zatvorske kazne osuđeni su i prvi urednici i novinari. Prva žrtva je Josip Praus, urednik hrvatskog lista na njemačkome jeziku *Sudslavishe Zeitung*. Bio je osuđen i nasilno uvršten u vojnike, slijede ga Mirko Bogović, urednik beletrističkog lista *Neven* i Ivan Filipović. Dobili su po dvije godine zatvora zbog „bunjenja naroda“

Nakon propasti Bachova apsolutizma, u teškim uvjetima u kojem se našla Monarhija, nakon poraza austrijske vojske kod Solferina 1859. Monarhija se liberalizira, uvode se političke stranke, vraćaju se Sabor i lokalna samouprava u Dalmaciji i Istri. To je razdoblje od 1860. do Prvog svjetskog rata 1914. godine. Prvi glasnik novoga doba jest pojava lista *Pozor*, 1.siječnja 1860., poslije je to legendarni *Obzor*.

To je razdoblje reformi i Monarhije i upravljanja. Hrvatsko novinstvo osvaja nove slobode, ali ne bez stalnih represija i žrtava. Prvi novinari koji će i u tome liberalnijem razdoblju „zbog tiskarskih delikata“ biti osuđeni na zatvorske kazne jesu Josip Perkovac, glavni urednik *Pozora* te dr. Imre Tkalac, urednik časopisa *Ost und West*. List je s hrvatskim idejama izlazio u Beču. Zapljene novina i zatvorske kazne novinarima bile su brojne, posebice za vrijeme dvadesetogodišnje vladavine bana Khuena Hedervaryja. U tome razdoblju bilo je više od 5000 zabrana hrvatskih listova. Svi su urednici *Obzora*, uz sve druge urednike oporbenih listova, bili osuđivani na kazne zatvorom. Kad novine nisu bile zabranjivane, pratile su ih bjeline u listovima, kao znak duge cenzorske ruke. Izdavače su iznuđivali teškim novčanim kaznama kako bi utjecali na njih da ne tiskaju informacije koje nisu bile po volji vladajućih.

O ograničavanju slobode tiska i represiji nad novinarima, vodeći hrvatski novinar toga doba, bivši urednik i stalni suradnik *Obzora* dr. Šime Mazzura, govorio je na Kongresu slavenskih novinara u Plznju. Tom je prigodom u uvodnoj riječi slavio slobodu i moć tiska, „kojoj se klanjaju i okrunjene glave“, a za hrvatsku će situaciju na Kongresu u Pragu reći da nad njom gospodari najokrutnija cenzura te da je ruglo XIX. stoljeća“.

No, uz represiju i gušenje slobode tiska u hrvatskim zemljama uvijek se rađao prkosan otpor, bez obzira na cijenu. Tako će se na početku XX. stoljeća pojaviti važni hrvatski listovi otpora, svima koji su na svoj način ugrožavali opstojnost Hrvatske, posebice građanske i novinarske slobode. Prvi će biti Radićev list DOM, slijede Supilov *Novi list* u Rijeci, *Narodna obrana* u Osijeku, *Hrvatska misao*, koja okuplja novi buntovni naraštaj Hrvatske, te socijalistički tisak s dnevnikom *Sloboda*. Snagu hrvatskog otpora, posebice novinskog, trajno predstavljaju brojni pravaški listovi, te *Narodni list* u Zadru, *Sloga* u Puli i drugi.

Dana 18. listopada 1910. nakon dugih pokušaja Milana Grlovića osnovano je Hrvatsko novinarsko društvo. Na osnivačkoj skupštini sastavljena su i načela koja za hrvatsko novinarstvo vrijede i danas. Ona glase: “Štampa mora biti neodvisna, ona mora biti poštena, da bude ugledna, a mora biti složna, da bude jaka i uplivna.“ Istaknuto je da djelovanje Društva treba biti usmjereno „naspram naroda kojemu služimo i naspram sebi. Novinari se više neće dati izrabljivati“. Okupljeni u svojoj strukovnoj organizaciji, i hrvatski novinari dobili su pravo oružje za svoje daljnje profesionalne borbe i nacionalna i socijalna nastojanja.

Cenzura u ratovima

Tijekom Prvog svjetskog rata stranački listovi su bili zabranjeni, a u informativnim je uvedena stroga vojna cenzura. Neposlušni novinari bili su mobilizirani i poslani na bojište. Mnogi se nisu vratili. Supilo bježi na Zapad da ne bude zatvoren te slomljen boli zbog iznevjerenih nada, umire u emigraciji 1917. godine. Krleža će napisati: “Pomogao je hrvatskom narodu da ponese svoj historijski križ“, a akademik Ivo Petrinović: “Pao je kao žrtva ideala koje nije mogao ostvariti.“

Među prvim mjerama koje je uvela velikosrpska vlast, stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine bila je najstroža cenzura. Ona je rasla do kraljevske diktature 1929., a prethodio joj je atentat na Stjepana Radića i njegove suradnike, novinare i urednike u beogradskoj Skupštini 1928. godine. Postrožen je Zakon o zaštiti države, prema kojem su politički nepokoreni novinari i urednici bili osuđivani na zatvorske kazne od 20 godina, uključujući smrtnu kaznu. Bio je to jedan od prvih totalitarističkih represivnih zakona u Europi. Doneseni su fašistički i

nacistički zakoni sljedećih godina. U razdoblju od 1928. do 1932. u Jugoslaviji je bilo ubijeno ili na smrt osuđeno više novinara nego što je ukupno bilo ubojstava za vrijeme najteže Mussolinijeve diktature u Italiji od 1929. do 1933. godine.

No, novinari nisu pokoreni. Tiskali su se i dalje hrvatski listovi, poglavito HSS- a i pravaške orijentacije, a ilegalno su objavljivane sindikalne i lijeve novine. Kratki život Banovine Hrvatske od 1939. nije unio bitne pomake u slobodi tiska. Još je postojala beogradska cenzura i Zakon o zaštiti države. Trajalo je to do kapitulacije i nestanka Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine.

Okupacijom i podjelom Jugoslavije, te stvaranjem NDH uveden je najrepresivniji sustav prema neistomišljenicima. Za tiskanje novina i njihovo širenje antifašisti su bili unaprijed osuđeni na smrtnu kaznu strijeljanjem ili vješanjem. Stradali su i novinari koji su radili u novinama NDH, a kritički su razmišljali o tome režimu ili su surađivali s antifašističkim listovima. Registrirao sam oko stotinu ubijenih novinara ili sudionika u tiskanju antifašističkih listova. Na stotine građana bilo je ubijeno policijskim presudama zbog „posjedovanja komunističkog propagandnog tvoriva“. Na kraju rata i novinari NDH platili su visoku i tešku cijenu. Na poslijeratnim suđenjima za suradnju s okupatorom, na križnom putu ili iz osвете stradali su mnogi novinari.

Usporedo se razvijao i snažan antifašistički tisak Hrvatske. Taj tisak i novinari znatno su pridonijeli da je Hrvatska iz Drugog svjetskog rata izašla kao zemlja pobjednica. Iz jezgre toga tiska stvoreno je poslijeratno novinarstvo u Titovoj Jugoslaviji. Ali, već pri kraju antifašističkog rata, u jesen 1944. počela je borba za nadzor protoka i sadržaj informacija u poslijeratnoj Jugoslaviji

Pokušaj vodstva NOP-a Hrvatske i nekoliko hrvatskih novinara da osnuju hrvatsku telegrafsku novinsku agenciju – TAH, kao dopunu i konkurenciju središnjoj agenciji TANJUG, koja je osnovana u Jajcu u studenom 1943. bio je odlukom Tita i vodstva NOP-a Jugoslavije ugušen. Egzekuciju je izvršio najbliži Titov suradnik, slovenski političar Edvard Kardelj. I tom akcijom počinje politički kraj i poslije mučenička smrt Andrije Hebranga. Uredništvo TAH-a bilo je raspušteno. Slučaj je pokazao da je već tijekom rata počela akcija kojom se nadzirao protok informacija u budućoj državi. TANJUG je u budućoj Titovoj Jugoslaviji imao monopolski položaj u prikupljanju i objavljivanju informacija.

Tu je početak borbe novih naraštaja hrvatskog novinarstva u poslijeratnoj, jednostranačkoj autoritativnoj Titovoj Jugoslaviji, borbe za slobodan protok informacija, svoj neovisan položaj i interese Republike Hrvatske. U toj državi cenzura je bila Ustavom zabranjena. No, postojala je zbog širokog zakonskog i političkog sustava kontrole i manipuliranja informacijama. Hrvatsko novinarstvo našlo se u novoj socijalističkoj federativnoj državi s novim oblicima nadzora i manipulacije. Središnja snaga koja ograničava slobodu novinarstva jest jednostranačka država koja novinarstvu i medijima nameće jednoulje i samocenzuru. Novinarstvo je trebalo služiti interesima države, imperativu vodeće ideologije, i biti „transmisija“ stranke na vlasti prema građanima u upravljanju zemljom. U ime ideologije i „viših ciljeva“ zahtijevaju se poslušno novinarstvo i propagandisti umjesto objektivnih i neovisnih izvjestitelja. Novinari trebaju biti promicatelji vladinih i partijskih odluka i politike umjesto objektivnih i neovisnih analitičara političke pozornice. Političku moć država gradi i na strahovima od unutarnjeg neprijatelja i onih koji misle drukčije.

No, ni taj sustav, kao ni ostali autoritativni sustavi, nije bio monolitan. Postojala su povoljnija razdoblja u kojima je hrvatsko novinarstvo samostalno izlazilo na društvenu pozornicu i dokazivalo da nije pokoreno. Upozorio bih na nekoliko karakterističnih pokušaja u dugom 55-godišnjem razdoblju postojanja Titove Jugoslavije.

Slojevita Titova vladavina

Početno razdoblje u životu nove države, razdoblje grube boljševizacije zemlje, od 1945. do 1952. bilo je 1948. obilježeno Titovim otporima Staljinu, koji je od Jugoslavije želio stvoriti još jednu svoju satelitsku zemlju. Državni i partijski otpor pokušaju Staljinove dominacije nad Jugoslavijom hrvatsko novinarstvo je iskoristilo u dva smjera. Prvi je bio slobodno i kritičko pisanje o Staljinovu bloku i samom SSSR-u. Kritički se pisalo o SSSR-u i posredno upozoravalo na slične pojave nedemokracije u Jugoslaviji. Drugi je bio otvaranje prema Zapadu. U protoku informacija i primjeni zapadnih novinarskih standarda Hrvatska je prednjačila. Novine i radio postali su zanimljiviji i raznoliki. Otvaraju se tržištu, zapravo javnosti.

Godina 1948. donijela je i hrvatskom novinarstvu novog saveznika: univerzalnu Deklaraciju o ljudskim pravima. Duh Deklaracije posebice donosi članak 19, koji proklamira da „svatko ima pravo na slobodu mišljenja kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima.“ Sada se i hrvatsko novinarstvo u obrani svojih prava moglo pozivati na bitan međunarodni dokument, koji je prihvatila i Nova Jugoslavija.

Drugi prijelom dogodio se u kreativnim šezdesetim godinama. Tijekom krize Titova sustava upravljanja zemljom, novinarstvo aktivno sudjeluje u stvaranju zakonodavstva o medijima, okrenuto je prema svojim potrošačima i tržištu. To je razdoblje dinamičkog razvoja dviju velikih medijskih kuća u Zagrebu – *Vjesnika* i RTV Zagreb, koje uvode najsuvremenije tehnologije za brz i kvalitetan protok informacija. Brzo se razvijaju i novinske kuće u pokrajini. Stvara se lanac lokalnih radijskih postaja. Dinamično i slobodno razvija se i vjerski, posebice katolički tisak. Stvorena je hrvatska televizija i neovisni hrvatski informativni radijski i televizijski programi. Hrvatska se postupno odvaja od saveznog informativnog sustava i stvara svoj, neovisan, okrenut hrvatskoj javnosti i interesima Hrvatske u Jugoslaviji. *Vjesnik* i RTV Zagreb razvijaju svoju moćnu informativnu mrežu u svijetu.

Gospodarskom, tržišnom reformom 1965. počinje i reforma društva. Novinske kuće postupno se odvajaju od političkog partijskog uplitanja, postaju gospodarski samostalnije, a novinarstvo neovisnije. Hrvatski mediji okrenuti su reformi federacije, posebice gospodarskog i deviznog sustava. Rastu izvoz, razvoj turizma i životni standard građana. Neovisnost medija temelji se također na gospodarskoj moći i profitu medijskih kuća, koju snažno podupiru marketinški interesi snažnog hrvatskoga gospodarstva. Ali, marketing je na pristojnoj udaljenosti od uredničke politike. Na reformama se konstituiraju reformsko hrvatsko političko vodstvo, koje predvode Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar, Dragutin Haramija i dr.

Hrvatsko novinarstvo 1966. snažno podupire smjenu Aleksandra Rankovića i demontiranje sve vlasti UDBA-e u javnom i političkom životu. Otvara se proces snažnije deboljševizacije Jugoslavije. Hrvatska se oslobađa straha. Uništavaju se dosjei građana –njih 850 000. Među njima bilo je i oko 400 iz medijskih kuća. Na tome oslobađanju, godinu dana poslije, u ožujku 1967. nastaje poznata Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. Na društvenu pozornicu Hrvatske dolaze

nove građanske snage. Bujaju politički i intelektualni život. Taj razvoj označava veliki pluralistički, hrvatski preporodni pokret, nazvan i Hrvatsko proljeće.

Nakon burne 1968. slijede godine u kojima jugoslavenski politički vrh želi novinarstvo ponovno staviti pod partijski nadzor. Počelo je napuštanjem tržišne reforme, koja je Partiju izbacila iz odlučivanja u gospodarstvu i vodila prema konfederacijskom ustroju zemlje. To se svim silama nastojalo spriječiti. Počinje velika borba za *status quo* u Jugoslaviji, koji reforme i hrvatsko novinarstvo i publicistika dovode u pitanje.

Na koji način se na početku željelo „mekšim“ metodama ponovno pokoriti hrvatsko novinarstvo? Počelo je Kardeljevim prijedlogom novog restriktivnog Zakona o štampi. Njega novinarska organizacija ne prihvaća te predlaže svoj, još liberalniji. Drugi je dokument partijskog vrha Jugoslavije „O sređivanju stanja u medijima, u kojim cvatu truli liberalizam, senzacionalizam i prozapadni utjecaji“. Ni taj dokument nije prihvaćen. Slijedi sastanak novinarskog izaslanstva s Titom u lipnju 1969. godine. Na njemu Tito od novinara traži da prihvate oba federalna dokumenta. Taj zahtjev novinari odbijaju. Titu priskače upomoć i sovjetsko vodstvo, koje u posebnoj noti zahtijeva discipliniranje jugoslavenskog tiska i medija koji su „antikomunistički i antisovjetski.

U burnim 1970. i 1971. godini, kao odgovor na sve veće pritiske na Hrvatsku da se odrekne svojeg neovisnog, demokratskog i pluralističkog puta, na društvenu pozornicu sve snažnije nastupa Matica hrvatska, sa svojim brojnim časopisima i listovima te pokret hrvatskih sveučilištaraca sa svojim tiskom. Hrvatsku, posebice hrvatsko novinarstvo, političkim se sredstvima pokoriti više nije dalo. Moglo se to učiniti vojno-političkim udarom i novim sveobuhvatnim sustavom represija.

U olovnim godinama koje su slijedile od 1. prosinca 1971. na udaru su hrvatski mediji, poglavito medijske kuće *Vjesnik* i RTV Zagreb, Matica hrvatska i njezina izdanja, npr. *Hrvatski tjednik*, Hrvatsko sveučilište i istoimeni list te organizacije studenata i omladine i njihovi listovi. Na udaru su i vodeći gospodarstvenici i njihov list *Hrvatski gospodarski tjednik*. Tada je bilo smijenjeno oko 5000 osoba s rukovodećih mjesta, a više od 80.000 osoba prošlo je razne oblike policijskog šikaniranja. Odmah je uhićeno oko 2500 osoba, a oko pola članova SKH demonstrativno je napustilo stranku. Hrvatska se našla u teškoj gospodarskoj stagnaciji. Bilo je izrečeno oko sto godina zatvora za medijske delikte i delikt mišljenja. Vodećim novinarima i čelnicima *Vjesnika* i RTV Zagreba bilo je oduzeto pravo na zvanje i javno

postojanje. Zabranjeni su svi listovi Matice te omladinskog i studentskog pokreta. Nestala su dva vodeća politička tjednika - *Hrvatski tjednik* i *VUS*. Legendarni *VUS* je ukinut nakon što su ga iz prosvjeda napustili čitatelji. Usput su zabranjivani i drugi listovi, npr. *Glas Koncila*. Bio je zabranjen i uskladišten reprint *Ratnog Vjesnika*, zbog dokumenata o napuštanju izvornog hrvatskog antifašizma.

Kao upozorenje na koje novinari nikada ne smiju pristati, stoji uloga novog Društva novinara Hrvatske. Staro vodstvo kojem je predsjednik bio Krešimir Džeba, glavni urednik *VUS-a*, nakon njegove ostavke dio uprave, koju sada vodi potpredsjednik Ante Gavranović, i Izvršni odbor Društva sazvali su skupštinu Društva i iznijeli ocjenu da „u hrvatskom novinarstvu nije bilo nacionalizma“. Suprotstavili su se glavnoj partijskoj ocjeni o stanju u hrvatskom novinarstvu. Skupština je bila odgođena i sastavljeno je novo, politički podobno vodstvo DNH-a. Ono je prihvatilo sve partijske ocjene i stavilo se na čelo progona svojih kolega. Pohvalili su se da su i prije raspleta krize sastavili popis od pedesetak novinara, koje je trebalo izbaciti iz novinarstva. Iz novinarstva je bilo na razne načine maknuto više od 10 posto aktivnih novinara. Hrvatsko se novinarstvo, nakon tih progona, počelo oporavljati nakon 10 godina. Bilo je silom ugušeno jedno izrazito stvaralačko razdoblje, razdoblje većeg dijaloga i mogućeg pluralizma. Od 1848. bio je to drugi put u hrvatskoj povijesti da nije bilo političkih procesa i presuda neistomišljenicima. Hrvatsko proljeće probudilo je Hrvatsku i pripremio je da spremno dočeka slom boljševizma i završetak hladnog rata 1989. te da iskoristi nove mogućnosti za stvaranja svoje države.

Opću represiju i pokoravanje novinarstva pratilo je nakon sloma Hrvatskog proljeća novo medijsko zakonodavstvo. Prvi je bio Zakon o sprečavanju zlouporabe slobode štampe i drugih oblika informiranja. Zakon strogo precizira da mediji „ne smiju služiti za rušenje društvenog poretka“. Što se pod tim misli, nije rečeno, ali bile su jasne stroge zatvorske kazne za nepoštivanje tog Zakona. No, sam Zakon nije bio dovoljan da se porobi hrvatsko novinarstvo. Godine 1973. doneseno je nekoliko novih restriktivnih zakona. Najprije je znatno pooštren Kazneni zakon. Bile su strože kazne za delikt mišljenja, širenja uznemirujućih vijesti i kontrarevolucionarni napad na društveno uređenje. Uvedene su i četiri nove smrtno kazne. Osnova za represivni sustav bila je Rezolucija Savezne skupštine za ostvarenje društvene samozaštite u sustavu samoupravljanja. Novinari se trebaju odlučno boriti i upozoravati na razne neprijatelje te usko surađivati „s odgovarajućim stručnim službama,, (čitati UDBA i

KOS). Društvo se militarizira. Tijela za ONO I DSZ – općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu stvaraju se od vrha do dna društva. Uvodi se „moralno politička podobnost“. Nitko nije mogao postati novinar ako nije prošao provjeru toga tijela. A imala ga je svaka redakcija. Koliko je pokoravanje hrvatskog novinarstva bilo značajno i za SSSR, pokazuje službena informacija o posjetu dijela novog hrvatskog političkog vodstva Moskvi.

Sekretar CK SKP Ivan Suslov pohvalio je novo hrvatsko partijsko vodstvo što se obračunalo s hrvatskim nacionalistima te su „ponovno jako afirmirali ulogu Partije nad sredstvima javnog komuniciranja.

Sva ta zbivanja Zapad i SAD su mirno promatrali. Neki njihovi predstavnici obavijestili su nas da Zapadu više odgovara Titova uloga u hladnome ratu, nego jedna demokratska zemlja više u Zapadnom bloku.

Sloboda, ali ne i za medije

Hrvatsko novinarstvo počelo se oporavljati nakon Titove smrti 1980. godine. Glasnici probuđenog novinarstva i javnosti bili su tjednik *Danas*, te omladinski Radio 101 i Omladinska televizija. Svoju vitalnost novinarstvo pokazuje od 1985. U tim godinama u kojima se proklamira velikosrpski program, kojemu je služio i raniji obračun s Hrvatskom, hrvatsko političko vodstvo proklamira „jugoslavensku sintezu“ i „hrvatsku šutnju“. Nije šutjelo jedino hrvatsko novinarstvo i neki neovisni intelektualci. Bili su jedini glas otpora velikosrpskim planovima i pripremali su Hrvatsku na velike mogućnosti u godinama koje slijede. No, i u tome razdoblju bilo je pokušaja pokoravanja novinara. Bilo je zatvaranja i zapljene novina, najviše studentskih.

Stvaranju suverene Hrvatske i raspadu Jugoslavije nepokoreno hrvatsko novinarstvo znatno je pomoglo. Počelo je višestranačkim izborima u travnju 1990., raspadom partijskog jugoslavenskog informativnog sustava, ukidanjem verbalnog delikta i slobodom medija. Mediji, osim HRT-a, privatiziraju se i prilagođuju zapadnom sustavu. A ti mediji u privatnom vlasništvu natječu se na slobodnom tržištu. Nema više medija u vlasti politike i političkih stranaka. Svi mediji, nekad u državno-političkom vlasništvu, trebali su prijeći u vlasništvo novinara. Ali, to se nije ostvarilo. Nije bilo povjerenja u neovisno hrvatsko novinarstvo. Vlada je ponovno stavljala svoju tešku ruku na medije. Ali, Hrvatska ima i svoj

Božićni ustav, donesen u prosincu 1990., koji u članku 38 jamči slobodu misli; novinari imaju slobodu izvještavanja i pristupa informacijama. Cenzura je zabranjena. Nakon toga predsjednik RH dr. Franjo Tuđman šalje poruku svim svjetskim državicima, u kojoj se obvezuje da će poštivati povelje UN-a i sva načela OESS-a. Sabor je prihvatio i četiri temeljna dokumenta Vijeća Europe o slobodi medija i izražavanja. Sve će to biti snažna potpora u sljedećim borbama hrvatskog novinarstva protiv političkog miješanja u medijske poslove.

Na početku tranzicijskog razdoblja, političko vodstvo mlade hrvatske države opravdanje za svoju medijsku politiku nalazilo je u sve prisutnijoj ratnoj i opasnosti od početka velikosrpske agresije na Hrvatsku. U slamanju velikosrpske agresije hrvatsko novinarstvo bilo je na visokoj razini i po svojem profesionalnom izvješćivanju i po nacionalnoj odgovornosti. Na dužnosti poginulo je 16 novinara, snimatelja i RTV tehničara. Broj ranjenih nije još točno utvrđen. Izvještavajući s bojišta na području bivše Jugoslavije, poginulo je 70, a ranjeno 200 stranih novinara.

Ratno hrvatsko razdoblje završava, po proglašenju predsjednika Hrvatske, početkom 1996. godine. No, ni drugi dio tranzicijskog razdoblja, koji traje do početka novog stoljeća, nije bilo normalno vrijeme za novinarstvo. Političari na vlasti demokraciju prihvataju na riječima, ali su u praksi još opterećeni starim pogledima na slobodu medija. Minireformom KZ-a ograničavaju se slobode medija i izražavanja, neposlušne novinare pomno prate sigurnosne službe, imamo i nove kartoteke o neposlušnim novinarima, vlada opet sudski progoni zbog kritičkog pisanja neke novinare i urednike. Unatoč svemu tome, Hrvatska ima sve više medija, svi su u privatnome vlasništvu. Stari autoritativni medijski sustav bio je pobijeđen. Novi je trebalo izgrađivati.

Što se događalo s hrvatskim novinarstvom u prvom desetljeću XXI. stoljeća. Na koji način se stari modeli upravljanja medijima, u demokratskom društvu modificiraju i djeluju. Koji su danas glavni izazovi pred hrvatskim novinarstvom u profesionalnom djelovanju, posebice u proizvodnji vijesti na kojima se temelji demokracija?

U ovome članku stalno se pozivamo na povijesno pamćenje. Davno prije Georgea Orwella postalo je jasno da pamćenje treba potisnuti ili omalovažiti. Uz pamćenje želi se potisnuti i svijest o onome što se događa pred našim očima. Naime, kada je javnost svjesna što se radi u njezino ime, počne razmišljati kako to spriječiti. To je bio smisao cenzure, manipulacije medijima i propagande.

Svi vodeći medijski analitičari i sociolozi medija upozoravaju danas na nove oblike cenzure. Obično se pretpostavlja da je cenzura nestala razvojem demokracije te pluralizacijom medija i društva. To dolazi otuda što država i vlada nisu više u prvome planu pokušaja dirigiranja medijima. Iskustva pokazuju kako to nije logičan zaključak, jer su i danas u našim svakodnevnim životima drugi cenzori svugdje oko nas. Gdje ih je najviše?

Na područjima gdje se pod pritiskom borbe za dobit potiskuju informacije koje javnost i građani trebaju znati da bi demokracija živjela punim životom. Nalazimo ih nadalje u prevelikom približavanju i utjecaju marketinških organizacija uređivačkoj politici pojedinih medija. Tu ubrajamo i naglašenost načela gledanosti i slušanosti za ocjenu uspješnosti pojedinog medija. To postaje konačni sud onih koji vode medije o tome što ulazi, a što ne prolazi kroz medije, i danas je dominantan u mozgovima pojedinaca koji medijima upravljaju. Slijede ih opća tabloidizacija i personalizacija medija te ukidanje rubrika i programa za kulturu i obrazovanje. Nestaje i istraživačko novinarstvo. Taj razvojni smjer ne potiče izgradnju ljudskog identiteta i stvaranje aktivnog odnosa prema stvarnosti. Bit uređivačke politike sve je više proizvodnja građana u potrošače i pasivne promatrače onoga što moćnici rade u njihovo ime. Svi ti mediji postaju isti. Gube svoju fizionomiju i svoj identitet. Počinju dominirati korporativni izvori informacija, a smanjuju se zbog troškova novinarska dopisništva. Posebno treba upozoriti na to da se pod pritiskom tehnološke revolucije jako ublažila oštrina novinarstva. Ugrožena je informacija koju građanin treba doznati.

Posebice je važno upozoriti na motive terorizma i nasilja prema novinarima. Zašto samo prema novinarima, a ne i prema drugim društvenim čimbenicima. Bit je u pokušaju da se javnosti uskrati da zna i da ima punu informaciju. Da sazna, bez manipulacije, sve bitno o djelovanju moćnih. U hrvatskom slučaju, i o raširenoj milenijskoj pljački Hrvatske, često i u sprezi s pojedinim strukturama vlasti, o kojoj nije uputno pisati analitičke članke. Nova, uglavnom tajna središta moći žele pokoriti novinarstvo i učiniti ga ovisnim o novim vladajućim oligarhijama. Istraživanjima i informiranjem javnosti o tim pojavama danas se ponajviše bave novinari. Zato i stradavaju.

U ovome vremenu gospodarskog i financijskog nereda i krize, pokušati shvatiti svijet kakav jest nije uzaludan posao. Suočeni smo najprije sa spoznajom da je zakazao cijeli svjetski sustav informiranja u ulozi ranog upozoravanja da svijet kreće opasnim smjerom kojeg će

posljedice snositi većina građana. U korporativne i financijske krugove nitko se nije usudio dirati. Oni su i vlasnici medija. Suočeni smo bili s velikim kompromisom stoljeća novca, profita i kraha ideologije bespogovorne prednosti neometanosti tržišta. To stavlja i nove izazove pred suvremeno novinarstvo.

Godinama nas je i u Hrvatskoj zapljuskivao ovaj val, a vidljiv je bio u koncentraciji medijskog tržišta, koji ograničava pluralizaciju medija i mišljenja, a oni su bitne sastavnice za funkcioniranje demokracije. Sljedeća je opasnost isključivo razmišljanje u kategorijama profita i isplativosti. To utječe i na uredničku politiku, jer postaje osnovni sud o tome što prolazi, a što ne. U tim relacijama osnovna moć temelji se u mogućnosti skrivanja, prikrivanja i javnog nepostojanja. Zato se registrira gubljenje autonomije profesionalnih novinara u odnosu prema poslodavcima. Tu se odigrava velik dio složene igre medijskim manipulacijama. Jasno, izlaz nije u jadikovanju i kritici profita. Moramo priznati da se danas mijenja publika korisnika medija. I novinarstvo se mijenja. Izlaz je možda i u tome da ne tražimo samo društvenu odgovornost novinara, nego i vlasnika. Izlaz može biti samo ako zajedno traže rješenja na smjeru demokracije i razvoja novog profila medija, koji profit nalazi u istini, blagostanju i društvenoj odgovornosti. Izlaz iz ove klopke jest tražiti poslovne modele koji će odgovarati vremenu i zajednici. U njima će i reklamna poruka više vrijediti ako se pojavljuje u okolišu vjerodostojnosti i ozbiljnosti pojedinog medija.

U navedenim okolnostima novinarska profesija treba razvijati nove oblike svoje samoobrane, zapravo organiziranog otpora pokušajima pokoravanja. Prvenstveno ima svoje novinarsko društvo i sindikat. Novinarska organizacija konstituirana kao HND na izvanrednoj skupštini 9. siječnja 1991. očuvala je svoju neovisnost tijekom cijelog ovog razdoblja i bila je glavna snaga koja je zastupala interese novinarskog zvanja i uloge medija u demokratskom društvu.

Novinarstvo pred izazovima

Na Skupštini i Novinarskim danima stalno se isticala misao o novinarskoj solidarnosti. Sve upućuje na potrebu većeg unutarnjeg jedinstva i solidarnosti struke. Nalazimo se pred dva izazova. Prvi je izmicanje državnih i političkih središta moći na području zaštite slobode medija i

novinarstva. Drugo, ni sami vlasnici medija ne brane ove slobode nužnom osjetljivošću. Priopćenja Društva o napadima na novinare često imaju slab odjek u medijima, posebice na komercijalnim televizijama. Neposredni primjer jest kako je većina medija popratila novinarske skupove o kojima sam pisao prije. Naime, ako se stalno ne upozorava na spomenute probleme zastrašivanja, pritisci i sužavanje protoka informacija brzo padaju u zaborav.

A gdje je tu vlast? Doneseni su dobri, premda ne i potpuni, medijski zakoni. No, nisu predviđene i sankcije u slučaju da ih poslodavci ne primjenjuju. Da spomenem samo redakcijske statute izvješća o vlasnicima medija ili ispunjavanje koncesijskih ugovora komercijalnih TV u razvijanju obrazovanja i kulture i sl. Tajnik Međunarodne federacije novinara Adam White upozorio je hrvatske novinare nakon ubojstva Pukanića i Franića da se izdignu iznad međusobnih negativnih kretanja i ne dopuste da budu instrument i dio podjela u kojima sudjeluje i balkanska mafija.

To upozorava i na neke unutarnje napetosti unutar struke. Postoji napetost između onih koji se bore za autonomiju i slobodu profesije i onih koji se podređuju nužnosti. A za odlučan nastup profesije u obrani svojih prva bitno je i saznanje o tome koliko se izgubila veza između novih novinarskih naraštaja i etabliranih novinara, prvenstveno urednika. Radi se prvenstveno o novinarima koji su u profesiju ušli nakon uspostave samostalne hrvatske države. A tih je gotovo 50 posto. To su oni koji će nositi terete i odgovornosti profesije u novome stoljeću. Među njima je najviše zanemarenih, izrabljivanih i rezigniranih. Njihovim problemima pred zbiljom novinarskog posla Društvo treba posvetiti posebnu pozornost.

Jedna od važnih poluga novinarske samozaštite jest i novinarska samoregulatorika. Pred istim izazovima prakticiraju je svi novinari u Europi. Na njoj su zdušno nekoliko godina radili ICEJ, HND, Vijeće za medije HHO-a, uz punu financijsku i stručnu pomoć Zaklade „Kondrad Adenauer“. Završni dokument donesen je u Opatiji 29. listopada 2006. i onda je zaboravljen. Neki vlasnici mu nisu skloni, a ni vlast nije pokazala punu spremnost da projektu pruži potrebnu tehničku pomoć. Sve to ne šteti samo novinarima, nego i društvu u cjelini.

Rješenja na te nove – stare izazove, novi novinarski naraštaji nalaziti će ako budu svjesni da se novinarstvo stalno susreće s pokušajima nametanja, kontrole i manipulacije. Mijenjaju se samo metode i sudionici. Ovaj mali prikaz im je zapravo poziv da uvijek iznova treba započeti borbu za dostojanstvo novinarske profesije. To je sudbina novinarstva.